Електронний журнал «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019). Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.

Ефективна економіка. 2026. № 3.

ISSN 2307-2105

Copyright © The Author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

DOI: http://doi.org/**10.32702/2307-2105.2026.3.7**

УДК 338.439.5-043.86(477+100):633.854.78

О. С. Пристемський,

д. е. н., професор, професор кафедри підприємництва, обліку та фінансів, Херсонський державний аграрно-економічний університет

ORCID ID: https://orcid.org/ 0000-0001-9743-3563

ЕВОЛЮЦІЯ МОДЕЛЕЙ РОЗВИТКУ РИНКУ СОНЯШНИКУ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

O. Prystemskyi,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Entrepreneurship, Accounting and Finance, Kherson State Agrarian and Economic University

EVOLUTION OF DEVELOPMENT MODELS OF THE SUNFLOWER MARKET IN UKRAINE AND WORLDWIDE

У статті досліджено еволюцію моделей розвитку ринку соняшнику в Україні та світі в контексті трансформації глобальних агропродовольчих систем. Розкрито основні етапи становлення соняшникового ринку - від екстенсивної сировинної моделі до інноваційно-інституційної, орієнтованої

на створення доданої вартості та інтеграцію в глобальні ланцюги постачання. Проаналізовано вплив технологічної модернізації, державної аграрної політики, інституційних реформ і міжнародної торгівлі на формування конкурентних переваг провідних країн-виробників. Особливу увагу приділено українській моделі розвитку, що поєднує експортну спеціалізацію, високий рівень переробки та залежність від зовнішніх ринків.

Оцінено роль воєнних ризиків, логістичних обмежень, кліматичних змін і цифровізації у трансформації ринку соняшнику в сучасних умовах. Визначено ключові тенденції - концентрацію виробництва, вертикальну інтеграцію, диверсифікацію експортних маршрутів і впровадження ресурсозберігаючих технологій. Обґрунтовано необхідність переходу до збалансованої моделі розвитку, що забезпечує поєднання глобальної конкурентоспроможності з підвищенням внутрішньої продовольчої стійкості та адаптивності ринку до зовнішніх шоків.

The article explores the evolution of development models of the sunflower market in Ukraine and worldwide within the broader transformation of global agrifood systems and the growing complexity of international economic relations. It identifies the main stages of market development, beginning with an extensive, raw-material-oriented production model characterized by expansion of cultivated areas and primary commodity exports, and progressing toward an innovation-driven and institutionally supported model focused on value creation, technological upgrading, vertical integration, and deep integration into global value chains. Particular attention is paid to the influence of scientific and technological progress, including advances in plant breeding, mechanization, precision agriculture, and digital monitoring systems, which have significantly increased productivity and reshaped competitive dynamics in the sector.

The study analyzes the distinctive features of the Ukrainian model, which combines strong export specialization, a highly developed processing industry, and substantial foreign exchange earnings from sunflower oil exports. At the same

time, this model demonstrates a high degree of dependence on external markets, logistics infrastructure, and global price fluctuations. The impact of global food challenges-such as climate change, demographic growth, geopolitical instability, military conflicts, disruptions of maritime trade routes, and volatility of energy and input prices-on the transformation of the sunflower market is comprehensively assessed. These factors are shown to intensify risks while simultaneously stimulating structural adaptation and institutional innovation.

Key trends in market evolution include concentration of production in large agroholdings, expansion and modernization of processing capacities, diversification of export routes through alternative logistical corridors, and increasing alignment with international quality and sustainability standards. The paper emphasizes the growing importance of institutional governance, strategic trade policy, and coordinated public-private partnerships in strengthening market resilience. The necessity of transitioning to a balanced development model is substantiated, combining global competitiveness with enhanced domestic food security, environmental sustainability, and long-term adaptive capacity. The findings contribute to a deeper theoretical understanding of commodity market evolution under conditions of global turbulence and offer strategic recommendations for ensuring the sustainable development of the sunflower market in Ukraine and the global economy.

Ключові слова: *ринок соняшнику; еволюція моделей розвитку; агропродовольчі системи; глобальні ланцюги створення вартості; експортна спеціалізація; інституційна трансформація; ринкова стійкість; продовольча безпека; зміна клімату; цифровізація сільського господарства; переробка з доданою вартістю; глобальні продовольчі виклики; стратегічний розвиток.*

Keywords: *sunflower market; evolution of development models; agrifood systems; global value chains; export specialization; institutional transformation;*

market resilience; food security; climate change; digitalization in agriculture; value-added processing; global food challenges; strategic development.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Ринок соняшнику займає стратегічне місце у структурі світового агропродовольчого виробництва та є ключовим сегментом олійно-жирового підкомплексу, забезпечуючи виробництво рослинної олії як важливого елементу продовольчого споживання. Зростання глобального попиту на рослинні жири та розвиток міжнародної торгівлі олійними культурами зумовили підвищення ролі соняшнику у світовій аграрній економіці. Україна за останні десятиліття сформувала конкурентоспроможну модель розвитку галузі, ставши одним із провідних виробників і експортерів соняшнику та соняшникової олії.

Водночас сучасні трансформаційні процеси світової економіки, кліматичні зміни, посилення геополітичної нестабільності та порушення глобальних логістичних ланцюгів істотно змінюють умови функціонування аграрних ринків. Повномасштабна війна в Україні спричинила додаткові ризики виробництва й експорту, актуалізувавши питання стійкості аграрних товарних ринків та їх здатності адаптуватися до зовнішніх шоків.

За таких умов ринок соняшнику набуває значення не лише експортно орієнтованого сектору, а й важливого елемента продовольчої та економічної безпеки держави. Це зумовлює необхідність дослідження еволюції моделей його розвитку з метою виявлення закономірностей трансформації галузі та обґрунтування стратегічних напрямів її подальшого функціонування в умовах глобальних продовольчих викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз праць М. Портера, Д. Норта, О. Вільямсона, Н. Борлоуга, а також звітів FAO, OECD і USDA засвідчує, що еволюція аграрних ринків розглядається крізь призму конкурентних переваг, інституційної трансформації, технологічної

модернізації та підвищення стійкості до глобальних продовольчих викликів. Вітчизняні дослідження (В. Луцяк, М. Калінчик, І. Даценко, І. Свиноус та ін.) зосереджені переважно на розвитку олійно-жирового підкомплексу, інституційних механізмах регулювання та підвищенні конкурентоспроможності, однак здебільшого в межах національного або галузевого підходу. Невирішеними залишаються питання комплексного порівняльного аналізу моделей розвитку ринку соняшнику в Україні та світі, їх трансформації під впливом глобальних шоків, цифровізації, кліматичних змін і воєнних ризиків, а також визначення довгострокової стратегічної моделі збалансування експортної орієнтації та внутрішньої продовольчої безпеки.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження еволюції моделей розвитку ринку соняшнику у світі та в Україні, визначення їх ключових характеристик і обґрунтування сучасних напрямів трансформації галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток світового ринку соняшнику відбувався нерівномірно та відображав загальні закономірності трансформації аграрного виробництва, міжнародної торгівлі та продовольчих систем. Еволюція галузі характеризується поступовим переходом від локалізованого сировинного виробництва до глобально інтегрованої моделі функціонування, у межах якої ключову роль відіграють технологічні інновації, інституційні механізми та управління ризиками. У науковій літературі розвиток аграрних ринків розглядається як еволюційний процес зміни моделей господарювання під впливом економічних, соціальних і технологічних факторів, що підтверджується положеннями інституційної економіки та теорії структурних трансформацій.

Початковий етап розвитку світового ринку соняшнику, який умовно можна визначити як аграрно-сировинний (до 1970-х років), характеризувався переважно локальним виробництвом і низьким рівнем продуктивності. Вирощування соняшнику здійснювалося в межах традиційних систем

землеробства, а продукція використовувалася здебільшого для внутрішніх потреб. На думку дослідників аграрної історії, обмежений рівень механізації та слабкий розвиток міжнародної торгівлі стримували формування глобального ринку олійних культур [1].

Індустріальний етап (1970–1990 рр.) був пов'язаний із впливом «зеленої революції», яка, за оцінками Н. Борлоуга та інших учених, стала ключовим фактором інтенсифікації сільського господарства [2]. Впровадження механізованих технологій, мінеральних добрив і селекційних досягнень забезпечило істотне зростання врожайності соняшнику та сприяло переходу від екстенсивної до інтенсивної моделі виробництва. У цей період почалося формування промислової переробки олійних культур, що стало передумовою розвитку міжнародної спеціалізації.

Наступний етап — глобалізаційний (1990–2010 рр.) — характеризувався активною лібералізацією світової торгівлі та інтеграцією національних аграрних ринків у міжнародну економічну систему. Відповідно до теорії конкурентних переваг М. Портера, країни почали спеціалізуватися на виробництві продукції, у якій мали ресурсні та технологічні переваги [3]. Розширення діяльності Світової організації торгівлі, відкриття ринків і розвиток глобальних логістичних мереж сприяли зростанню міжнародної торгівлі соняшником і продуктами його переробки, що перетворило галузь на важливий сегмент світового агропродовольчого ринку.

Інтегрований етап розвитку (2010–2020 рр.) пов'язаний із формуванням вертикально інтегрованих агропродовольчих ланцюгів. Представники нової інституційної економіки, зокрема Д. Норт і О. Вільямсон, пояснюють такі процеси прагненням економічних суб'єктів зменшити трансакційні витрати та підвищити контроль над створенням доданої вартості [4;5]. У цей період відбулося активне зростання агрохолдингів, інвестицій у переробну промисловість і розвиток логістичної інфраструктури, що сприяло концентрації виробництва та посиленню ролі великих інтегрованих компаній на світовому ринку соняшнику.

Починаючи з 2020 року формується нова модель розвитку, яку в наукових дослідженнях дедалі частіше визначають як модель стійкості (resilience-model). Її становлення зумовлене впливом кліматичних змін, пандемічних криз і геополітичної нестабільності. Згідно з підходами FAO, сучасні продовольчі системи переходять від орієнтації виключно на економічну ефективність до забезпечення адаптивності, екологічної збалансованості та управління ризиками [6]. Науковці наголошують на зростанні ролі цифрових технологій, ESG-принципів, точного землеробства та інноваційних моделей управління аграрним виробництвом [7].

Сучасний світовий ринок соняшнику характеризується значною географічною концентрацією виробництва, насамперед у країнах Чорноморського регіону - Україні, Румунії, Болгарії та частково Аргентині, тоді як основні центри споживання розташовані у Європейському Союзі, Індії, Китаї та країнах Близького Сходу. Як зазначають аналітики FAO, така просторова асиметрія формує залежність глобального ринку від стабільності окремих експортних регіонів і підвищує чутливість світової продовольчої системи до регіональних криз [8].

Отже, еволюція моделей розвитку світового ринку соняшнику демонструє поступовий перехід від аграрно-сировинної моделі до інституційно інтегрованої та ризик-орієнтованої системи, у якій ключовими факторами конкурентоспроможності виступають технологічний розвиток, ефективність ланцюгів доданої вартості, інституційна підтримка та здатність адаптуватися до глобальних продовольчих викликів.

Еволюція українського ринку соняшнику характеризується формуванням власної траєкторії розвитку, яка відображає специфіку трансформації національної економіки, інституційних змін аграрного сектору та інтеграції України у глобальні агропродовольчі ринки. На відміну від багатьох країн-виробників олійних культур, в Україні сформувалася модель, що поєднує масштабне виробництво сировини з потужною внутрішньою переробкою та експортною орієнтацією продукції з високою доданою

вартістю. У наукових дослідженнях вітчизняних учених розвиток олійного підкомплексу розглядається як приклад успішної структурної адаптації аграрної економіки до умов ринку [9].

Перший етап розвитку (1991–2000 рр.), який можна визначити як трансформаційний, був пов'язаний із розпадом централізованої системи управління аграрним виробництвом та переходом до ринкових відносин. Ліквідація планової економіки спричинила скорочення виробництва, втрату традиційних коопераційних зв'язків і кризу матеріально-технічного забезпечення. Водночас саме в цей період закладалися основи ринкової інфраструктури - формувалися приватна власність на засоби виробництва, нові організаційно-правові форми господарювання та інститути аграрного підприємництва. На думку В. Голяна, трансформаційний спад став неминучим етапом переходу до конкурентного аграрного ринку, що створив передумови для подальшої спеціалізації виробництва [10].

Другий етап (2000–2010 рр.) характеризується становленням експортно-орієнтованої моделі розвитку. Ключовим інституційним рішенням стало запровадження експортного мита на насіння соняшнику, яке стимулювало розвиток внутрішньої переробки та інвестиції у виробництво соняшникової олії. Як зазначають І. Даценко, саме ця політика сприяла формуванню національної конкурентної переваги - експорту продукції з високою доданою вартістю замість сировини [11]. У цей період активно розвивалися олійно-жирові корпорації, модернізувалися переробні підприємства та формувалися експортні логістичні канали, що інтегрували Україну у світовий ринок рослинних олій.

Третій етап (2010–2021 рр.) можна охарактеризувати як індустріально-інтегрований. Він супроводжувався розвитком великих аграрних компаній і агрохолдингів, концентрацією земельних ресурсів, впровадженням сучасних технологій вирощування та цифрових елементів управління виробництвом. За оцінками В.Л. Осецького та В. А. Куліша, індустріалізація аграрного сектору забезпечила суттєве зростання продуктивності, підвищення

врожайності соняшнику та зміцнення експортних позицій України [12]. Водночас відбулося формування повноцінних вертикально інтегрованих ланцюгів доданої вартості - від виробництва сировини до глибокої переробки та експорту готової продукції.

Починаючи з 2022 року, розвиток ринку відбувається в межах адаптивно-стійкого етапу, сформованого під впливом повномасштабної війни та глобальних продовольчих викликів. Порушення морської логістики, зростання виробничих ризиків і зміна географії експорту змусили галузь швидко адаптуватися до нових умов. Відбулося переорієнтування транспортних потоків на сухопутні маршрути, диверсифікація експортних каналів та посилення інструментів ризик-менеджменту. З позицій концепції резильєнтності продовольчих систем (FAO, HLPE) український ринок соняшнику продемонстрував високу адаптивність завдяки гнучкості підприємств, розвитку партнерства з європейськими ринками та інституційній підтримці.

Особливістю української моделі є високий рівень внутрішньої переробки: основна частка експорту припадає саме на соняшникову олію, а не на насіння, що забезпечує створення доданої вартості всередині країни, зайнятість у переробній промисловості та стабільні валютні надходження. Науковці підкреслюють, що така модель є прикладом ефективної аграрної спеціалізації, однак водночас потребує подальшої диверсифікації, екологічного балансування сівозмін і технологічної модернізації відповідно до вимог Європейського зеленого курсу [13].

Українська модель розвитку ринку соняшнику еволюціонувала від трансформаційної до індустріально інтегрованої та адаптивно-стійкої, поєднуючи інституційні рішення державної політики, інвестиційну активність бізнесу та інтеграцію у глобальні агропродовольчі ланцюги. Її подальший розвиток визначатиметься здатністю забезпечити баланс між експортною ефективністю, продовольчою безпекою та принципами сталого розвитку аграрного сектору.

Світова практика свідчить, що розвиток ринку соняшнику відбувається за різними економічними моделями, які формуються залежно від ресурсного потенціалу країн, рівня розвитку переробної промисловості, державної аграрної політики та ступеня інтеграції у глобальні ланцюги доданої вартості. У наукових дослідженнях аграрних ринків підкреслюється, що саме структура експорту - сировинна чи переробна - визначає довгострокову конкурентоспроможність країни на світовому продовольчому ринку [14].

Узагальнення міжнародного досвіду дозволяє виділити кілька базових моделей розвитку ринку соняшнику.

Сировинна модель, характерна для Казахстану та частково Аргентини, базується переважно на експорті насіння соняшнику без глибокої переробки. У цих країнах значна частина виробленої продукції постачається на зовнішні ринки як аграрна сировина. Наприклад, у Казахстані понад 60–70 % експорту соняшнику припадає саме на насіння, тоді як переробні потужності залишаються обмеженими. Аргентина, хоча і має розвинену олійну промисловість у сегменті сої, у виробництві соняшнику значною мірою зберігає сировинну орієнтацію. Така модель забезпечує швидкі валютні надходження, проте створює нижчу додану вартість та підвищує залежність від цінової кон'юнктури світових ринків.

Переробно-орієнтована модель, сформована в Україні, базується на експорті продукції глибокої переробки - передусім соняшникової олії та шроту. За даними міжнародної аграрної статистики, Україна упродовж останнього десятиліття забезпечує близько 30–35 % світового експорту соняшникової олії, посідаючи перше місце у світі. Щорічне виробництво соняшнику до повномасштабної війни становило в середньому 14–17 млн т, а обсяги виробництва соняшникової олії перевищували 6–7 млн т. При цьому понад 90 % експорту галузі припадає саме на олію, що свідчить про високий рівень внутрішньої переробки. Як зазначають українські науковці, така модель дозволила сформувати стабільні ланцюги доданої вартості та підвищити ефективність аграрного експорту [15].

Диверсифікована модель, характерна для країн Європейського Союзу (Румунія, Болгарія, Франція, Іспанія), поєднує внутрішнє споживання з експортом як насіння, так і продуктів переробки. У ЄС значна частина соняшнику використовується для харчової промисловості, виробництва біопалива та кормової бази тваринництва. Частка внутрішнього використання перевищує 60 %, що знижує залежність від зовнішніх ринків. Європейська модель характеризується високими екологічними стандартами виробництва, державною підтримкою в межах Спільної аграрної політики (CAP) та орієнтацією на сталі агропродовольчі системи.

Інноваційна модель, притаманна США, базується на технологічній інтенсифікації виробництва та широкому використанні цифрових технологій, біотехнологій і точного землеробства. Хоча соняшник не є домінуючою культурою у структурі американського агробізнесу, продуктивність виробництва характеризується високою ефективністю завдяки інноваційним підходам до управління ресурсами. За оцінками USDA, урожайність соняшнику у США стабільно перевищує середньосвітові показники, що підтверджує значення технологічного фактора у формуванні конкурентних переваг [16].

Порівняльний аналіз демонструє, що країни, орієнтовані на експорт сировини, отримують менший економічний ефект порівняно з державами, які розвивають переробку та інтегровані виробничі ланцюги. У межах теорії глобальних ланцюгів доданої вартості (GVC) саме контроль над етапами переробки та логістики забезпечує довгострокову економічну стійкість.

Україна фактично сформувала унікальну **переробно-експортну модель**, що забезпечила їй глобальне лідерство на ринку соняшникової олії. Поєднання природно-ресурсного потенціалу, інвестицій у переробну промисловість і цілеспрямованих інституційних рішень державної політики дозволило перейти від сировинної спеціалізації до експорту продукції з високою доданою вартістю. Водночас сучасні глобальні виклики - кліматичні зміни, логістичні ризики та посилення екологічних вимог - зумовлюють

необхідність подальшої еволюції цієї моделі у напрямі інноваційності, диверсифікації ринків і підвищення стійкості агропродовольчих ланцюгів.

Сучасна еволюція моделей розвитку ринку соняшнику відбувається під впливом комплексу глобальних викликів, які суттєво змінюють умови функціонування аграрних ринків і трансформують традиційні підходи до виробництва, переробки та міжнародної торгівлі. У наукових дослідженнях підкреслюється, що агропродовольчі системи переходять від моделі максимізації виробництва до моделі стійкості (resilience), орієнтованої на адаптацію до багатофакторної невизначеності [17].

Одним із ключових факторів виступають кліматичні зміни та деградація ґрунтів, які безпосередньо впливають на виробництво олійних культур. За оцінками FAO, протягом останніх 30 років частота екстремальних погодних явищ у світі зросла більш ніж удвічі, що призводить до підвищення волатильності врожайності [18]. В Україні, за даними агрометеорологічних спостережень, у південних регіонах спостерігається зростання ризику посух, що впливає на продуктивність соняшнику. Одночасно надмірна концентрація культури у структурі посівів сприяє виснаженню ґрунтів, що, за оцінками науковців Інституту аграрної економіки, знижує довгострокову родючість земель і підвищує потребу у ресурсозберігаючих технологіях.

Другим важливим чинником є геополітичні ризики, які суттєво впливають на глобальні продовольчі ланцюги. Повномасштабна війна в Україні у 2022 році призвела до різкого скорочення експорту аграрної продукції через морські порти та стала одним із ключових драйверів зростання світових цін на рослинні олії. За даними Світового банку, у першій половині 2022 року світові ціни на соняшникову олію зросли більш ніж на 40 %, що підтвердило високу залежність глобального ринку від постачань із Чорноморського регіону. Водночас експорт соняшникової олії з України у 2022 р. скоротився майже на третину порівняно з довоєнним рівнем, однак

уже у 2023–2024 рр. поступово відновився завдяки альтернативним логістичним маршрутам.

Вагомим фактором трансформації є зростання значення продовольчої безпеки. За оцінками FAO, кількість населення світу, що перебуває у стані продовольчої нестабільності, перевищує 730 млн осіб, що посилює стратегічну роль країн-експортерів олійних культур [19]. Україна, забезпечуючи до третини світового експорту соняшникової олії, фактично стала одним із ключових елементів глобальної продовольчої стабільності, особливо для країн Азії та Близького Сходу, де рослинні олії є базовим компонентом харчування.

Суттєвий вплив має також декарбонізація економіки та екологізація виробництва**.** Європейський зелений курс (European Green Deal) та стратегія «Farm to Fork» передбачають скорочення викидів парникових газів, зменшення використання агрохімікатів і перехід до сталих моделей землекористування. Це змінює вимоги до виробників соняшнику, стимулюючи впровадження точного землеробства, біологічних методів захисту рослин і ресурсоефективних технологій. За оцінками OECD, впровадження кліматично орієнтованих практик може зменшити виробничі витрати на 10–15 % у довгостроковій перспективі [20].

Окремим драйвером трансформації виступає цифровізація агровиробництва**,** яка змінює управлінські підходи в аграрному секторі. Використання GPS-моніторингу, дистанційного зондування Землі, систем точного внесення ресурсів і аналітики великих даних дозволяє оптимізувати виробництво та зменшити ризики. За оцінками міжнародних консалтингових агентств, застосування цифрових технологій підвищує ефективність використання ресурсів на 15–20 % і сприяє стабілізації врожайності в умовах кліматичної нестабільності [21].

Повномасштабна війна стала каталізатором переходу українського ринку соняшнику до моделі економічної резильєнтності, яка базується на адаптивності логістичних систем, інституційній підтримці та диверсифікації

зовнішніх ринків. У 2022–2024 рр. відбулося суттєве переорієнтування експорту на сухопутні маршрути через країни ЄС, розвиток дунайських портів та розширення альтернативних торговельних каналів. Частка експорту через західні логістичні коридори зросла з менш ніж 10 % у довоєнний період до понад 40 % у 2023 році, що свідчить про швидку адаптацію агропродовольчої системи.

Таким чином, сучасні глобальні виклики формують нову парадигму розвитку ринку соняшнику, у межах якої конкурентоспроможність визначається не лише обсягами виробництва, а здатністю галузі забезпечувати стійкість, гнучкість і технологічну адаптацію до умов зростаючої глобальної невизначеності. Перехід до резильєнтної моделі розвитку стає ключовою передумовою довгострокової стабільності як національного, так і світового ринку соняшнику.

Подальша трансформація ринку соняшнику має відбуватися з урахуванням структурних змін глобальної продовольчої системи, посилення екологічних вимог, цифрової модернізації аграрного виробництва та поглиблення інтеграції України до європейського економічного простору. Сучасні виклики свідчать, що традиційна експортно-сировинна логіка розвитку поступово поступається комплексній моделі, орієнтованій на стійкість, інноваційність і підвищення доданої вартості в межах національної економіки.

Важливим напрямом є інтеграція до аграрної політики Європейського Союзу, зокрема адаптація механізмів Спільної аграрної політики (CAP) та принципів European Green Deal. Це передбачає гармонізацію стандартів якості продукції, екологічних вимог, систем простежуваності виробництва та кліматично орієнтованих практик землекористування. Для українського ринку соняшнику це означає поступовий перехід до ресурсоефективних технологій, скорочення вуглецевого сліду виробництва та інтеграцію у європейські ланцюги сталого постачання продовольства.

Не менш важливим є розвиток глибокої переробки, що дозволяє збільшити внутрішню додану вартість і знизити залежність від коливань світових цін на сировину. Перспективними напрямами виступають виробництво високоолеїнових олій, протеїнових концентратів, біокомпонентів кормів, продуктів харчової індустрії з підвищеною функціональною цінністю, а також використання побічної продукції переробки у біоенергетиці. Розширення переробного сегмента сприятиме диверсифікації аграрного експорту та зміцненню позицій України у глобальних ланцюгах доданої вартості.

Суттєвого значення набуває впровадження ESG-стандартів (Environmental, Social, Governance), які стають ключовою умовою доступу до міжнародних ринків і фінансових ресурсів. Йдеться про екологічно відповідальне виробництво, раціональне використання земельних ресурсів, соціальну відповідальність аграрного бізнесу та прозорість корпоративного управління. За оцінками міжнародних аналітичних організацій, підприємства, що впроваджують ESG-підходи, демонструють вищу інвестиційну привабливість і стабільність у довгостроковій перспективі.

Важливим елементом модернізації виступає запровадження цифрових систем моніторингу виробництва, які забезпечують підвищення ефективності управління аграрними ресурсами. Використання супутникового моніторингу, систем точного землеробства, цифрових платформ аграрних даних і аналітики великих масивів інформації дозволяє оптимізувати витрати, прогнозувати врожайність та зменшувати виробничі ризики. Цифровізація сприяє формуванню прозорих агропродовольчих ланцюгів і відповідає вимогам європейської системи traceability.

Окремим стратегічним завданням є зменшення монокультурності землекористування, оскільки надмірна концентрація соняшнику у структурі посівів створює ризики деградації ґрунтів і зниження довгострокової продуктивності агроекосистем. Перехід до науково обґрунтованих сівозмін, використання покривних культур і впровадження ґрунтозберігаючих

технологій дозволить забезпечити екологічну стійкість виробництва та відповідність принципам сталого розвитку.

Перспективним напрямом також є розвиток біоенергетичних сегментів, що передбачає використання відходів переробки соняшнику для виробництва біопалива, біогазу та енергетичних ресурсів. Такий підхід сприяє диверсифікації доходів аграрних підприємств, підвищенню енергетичної незалежності та зменшенню вуглецевих викидів, що відповідає глобальним тенденціям декарбонізації економіки.

Узагальнюючи зазначене, перспективну траєкторію розвитку доцільно визначити як інституційно-інноваційну модель сталого агроекспортного розвитку, яка поєднує ефективність експортної спеціалізації з екологічною збалансованістю, технологічною модернізацією та інституційною інтеграцією до європейського економічного простору. Реалізація такої моделі дозволить підвищити конкурентоспроможність ринку соняшнику, зміцнити його роль у національній продовольчій системі та забезпечити довгострокову стійкість аграрного сектору України в умовах глобальної нестабільності.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Еволюція моделей розвитку ринку соняшнику відображає загальні закономірності трансформації світових агропродовольчих систем - від локалізованого аграрного виробництва до складної глобально інтегрованої економічної структури. Упродовж останніх десятиліть ключовими чинниками розвитку галузі стали інтенсифікація виробництва, формування вертикально інтегрованих ланцюгів доданої вартості, посилення ролі інституційного регулювання та активне впровадження технологічних інновацій. Світовий досвід підтверджує, що конкурентоспроможність на ринку олійних культур дедалі більше залежить не лише від обсягів виробництва, а й від рівня переробки, логістичної ефективності та здатності адаптуватися до глобальних ризиків.

Україна сформувала власну переробно-експортну модель розвитку ринку соняшнику, яка забезпечила їй провідні позиції у світовій торгівлі

соняшниковою олією та стала одним із прикладів успішної аграрної спеціалізації. Поєднання природно-ресурсного потенціалу, інвестицій у переробну інфраструктуру та цілеспрямованих інституційних рішень сприяло переходу від сировинної орієнтації до експорту продукції з високою доданою вартістю. Разом із тим сучасні глобальні виклики - кліматичні зміни, геополітична нестабільність, воєнні ризики, екологічні обмеження та трансформація міжнародної торгівлі - зумовлюють необхідність подальшої модернізації цієї моделі на засадах стійкості, екологізації виробництва та цифрової трансформації аграрного сектору.

Перспективний розвиток ринку соняшнику має базуватися на поєднанні економічної ефективності з цілями продовольчої безпеки та принципами сталого розвитку. Ключовими напрямами виступають поглиблення переробки, інтеграція до європейського аграрного простору, впровадження ESG-підходів, диверсифікація експортних ринків і розвиток інноваційних технологій виробництва. Реалізація інституційно-інноваційної моделі сталого агроекспортного розвитку сприятиме підвищенню адаптивності галузі, зміцненню позицій України у глобальній аграрній системі та забезпеченню довгострокової конкурентоспроможності на світовому ринку рослинних олій.

Література

1. Луцяк В. В., Пронько Л. М., Мазур К. В., Колесник Т. В. *Маркетинговий потенціал інновацій у олійно-жировому підкомплексі: стан ринку, створення вартості, конкурентоспроможність*: монографія. Вінниця: Вінницький національний аграрний університет, 2020. 220 с.

2. Borlaug N. E. The Green Revolution, peace, and humanity. *Nobel lecture*. 1970. P. 1–17.

3. Porter M. E. *The competitive advantage of nations*. New York: Free Press, 1990. 896 p.

4. North D. C. *Institutions, institutional change and economic performance*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. 152 p.

5. Williamson O. E. *The mechanisms of governance*. New York: Oxford University Press, 1996. 429 p.

6. FAO. *The state of food and agriculture 2022: Leveraging automation in agriculture for transforming agrifood systems*. Rome: FAO, 2022. 210 p.

7. Свиноус І. В., Хахула Б. В., Свиноус Н. І. Інституційне забезпечення інноваційної модернізації технічної бази аграрного сектору України. *Інноваційна економіка*. 2023. № 2. С. 168–175.

8. FAO. *Food outlook: Biannual report on global food markets*. Rome: FAO, 2022–2024. 200 p.)

9. Калінчик М. В., Ільчук М. М., Новосельцева А. М. *Розвиток підприємств олієжирового підкомплексу в системі євроінтеграції*: монографія. Київ: ННЦ «Ін-т аграр. економіки», 2014. 223 с.

10. Голян В. А., Гордійчук А. І., Шмаров Д. М. Інституціональне середовище комплексного розвитку аграрного сектора: пріоритети та механізми удосконалення. *Економіка та держава*. 2019. № 3. С. 23–29.

11. Даценко І. Інституційно-економічні аспекти функціонування ринку соняшнику в Україні. *Економічний дискурс*. 2025. № 3. С. 37–45.

12. Осецький В. Л., Куліш В. А. Інноваційна індустріалізація в агропромисловому комплексі України. *Економіка АПК*. 2020. № 4. С. 5–14.

13. Яценко В. Розвиток конкурентоспроможного олійно-жирового підкомплексу АПК як важливої складової продовольчої безпеки України. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки*. 2014. № 36 (3). С. 57–62.

14. Ільчук М. М., Свиноус І. В., Томашевська О. А. Організаційно-економічне забезпечення конкурентоспроможності підприємств агробізнесу. *Агросвіт*. 2024. № 22. С. 31–37.

15. Пилявець В. М., Сисоєва І. М. Економічний потенціал олієжирового підкомплексу України та шляхи його розвитку. *Бізнес-навігатор*. 2018. № 2–1. С. 70–74.

16. USDA. Foreign Agricultural Service (FAS). Production, supply and distribution (PSD) database [Електронний ресурс]. URL: https://apps.fas.usda.gov/psdonline/ (дата звернення: 3.03.2026).

17. Зось-Кіор М., Кирилюк Є., Терентьєва О. Моделювання управління земельними ресурсами в Україні в контексті глобалізації та формування сталих агропродовольчих систем. *Вісник Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького. Серія: Економічні науки*. 2021. С. 65–72.

18. FAO. *The impact of disasters and crises on agriculture and food security 2023*. Rome: FAO, 2023. 168 p.

19. FAO. *The state of food security and nutrition in the world 2023*. Rome: FAO, 2023. 316 p.

20. OECD. *Building agricultural resilience to natural hazard-induced disasters: Insights from country case studies*. Paris: OECD Publishing, 2020. 140 p.

21. Свиноус І. В., Гаврик О. Ю., Ткаченко К. В., Микитюк Д. М., Семисал А. В. Сучасний стан та проблеми впровадження цифрових технологій в практику діяльності сільськогосподарських підприємств. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 15–16. С. 35–39.

References

1. Lutsiak, V. V., Pron'ko, L. M., Mazur, K. V. and Kolesnyk, T. V. (2020), Marketynhovyj potentsial innovatsij u olijno-zhyrovomu pidkompleksi: stan rynku, stvorennia vartosti, konkurentospromozhnist' [Marketing potential of innovations in the oil and fat subcomplex: market status, value creation, competitiveness], Vinnyts'kyj natsional'nyj ahrarnyj universytet, Vinnytsia. Ukraine.

2. Borlaug N. E. (1970), “The Green Revolution, peace, and humanity”, Nobel lecture, pp. 1–17.

3. Porter, M. E. (1990), The competitive advantage of nations, Free Press, New York, USA.

4. North, D. (1990), Institutions, Institutional Change and Economic Performance, Cambridge University Press, Cambridge, UK.

5. Williamson, O. E. (1996), The mechanisms of governance, Oxford University Press, Oxford, UK.

6. FAO (2022), The State of Food and Agriculture 2022. Leveraging automation in agriculture for transforming agrifood systems, FAO, Rome, Italy.

7. Svynous I. V., Khakhula B. V., Svynous N. I. (2023), “Institutional support for innovative modernization of the technical base of the agricultural sector”, Innovatsijna ekonomika, vol. 2, pp. 168–175.

8. FAO (2022), Food outlook: Biannual report on global food markets, FAO, Rome, Italy.

9. Kalinchyk, M.V., Il′chuk, M. M. and Novosel′tseva, A. M. (2014), Rozvytok pidpryiemstv oliiezhyrovoho pidkompleksu v systemi ievrointehratsii [Development of oil and fat subcomplex enterprises in the European integration system], NNTs «In-t ahrar. ekonomiky», Kyyiv, Ukraine.

10. Holian, V., Hordiychuk, A. and Shmarov, D. (2019), “Institutional environment for integrated development of the agricultural sector: priorities and improvement mechanisms”, Ekonomika ta derzhava, vol. 3, pp. 23–29

11. Datsenko I. (2025), “Institutional and economic aspects of the functioning of the sunflower market in Ukraine”, Ekonomichnyj dyskurs, vol. 3, pp. 37–45.

12. Osetsky, V. L. and Kulish, V. A. (2020), “Innovative industrialization in the agro-industrial complex of Ukraine”, Economics of the Agricultural Industry, vol. 4, pp. 54–65.

13. Yatsenko V. (2014), “Development of a competitive oil and fat subcomplex of the agro-industrial complex as an important component of

Ukraine's food security", Zbirnyk naukovykh prats' Cherkas'koho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Seriia: Ekonomichni nauky, vol. 36 (3), pp. 57–62.

14. Ilchuk, M.M. Svynous, I.V. and Tomashevska, O.A. (2024), "Organizational and economic support of competitiveness of agribusiness enterprises", *Ahrosvit,* vol. 22, pp. 31-37.

15. Pyliavets' V. M., Sysoieva I. M. (2018), "Economic potential of the oil and fat subcomplex of Ukraine and ways of its development", Biznes-navihator, vol. 2–1, pp. 70–74.

16. USDA (), "Foreign Agricultural Service (FAS). Production, supply and distribution (PSD) database", available at: https://apps.fas.usda.gov/psdonline/ (Accessed 3.03.2026).

17. Zos'-Kior M., Kyryliuk Ye., Terent'ieva O. (2021), "Modeling land management in Ukraine in the context of globalization and the formation of sustainable agri-food systems", Visnyk Cherkas'koho natsional'noho universytetu im. B. Khmel'nyts'koho. Seriia: Ekonomichni nauky, pp. 65–72.

18. FAO (2023), The impact of disasters and crises on agriculture and food security 2023, FAO, Rome, Italy.

19. FAO (2023), The State of Food Security and Nutrition in the World 2023, Rome, Italy.

20. OECD (2020), Building agricultural resilience to natural hazard-induced disasters: Insights from country case studies, OECD Publishing, Paris.

21. Svynous, I. Gavryk, A. Tkachenko, K. Mykytyuk, D. and Semysal, A. (2020), "The current state and problems of implementation of digital technologies in the practice of agricultural enterprises", Investytsiyi: praktyka ta dosvid, vol. 15-16, pp. 35-39.

Отримано редакцією журналу / Received: 03.03.26

Прорецензовано / Revised: 11.03.26

Схвалено до друку / Accepted: 20.03.26